

AMERİKAN BOARD KAYITLARINA GÖRE BURSA'DA PAPAZ DÖVÜŞÜ: AMERİKALI MİSYONERLERLE YERLİ RUHBAN SINIFININ İKTİDAR MÜCADELESİ (1832-1860)

*Muhsin ÖNAL**

ÖZET

Amerikan Board teşkilatına mensup misyonerler 1834 yılında Bursa istasyonunu kurmuşlardır. Hedef Bursa'da Protestanlığa iman etmiş bir cemaat teşkil etmektir. Ancak bu hedefe ulaşmak kolay değildir. Zira onlar misyonlarını yayarken ciddi sıkıntılarla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Belki de bu sıkıntıların en büyüğü yerli ruhban sınıfının muhalif tavrıdır. Kentteki papaz ve rahipler uzun süre evanjelikle öğretinin önünü kesmek ve Protestanlık davasının Bursa'ya nüfuz etmesini engellemek için her türlü yolu denemişlerdir. Bu çalışmada iki grup arasındaki mücadelenin bizzat misyonerlerin gözüyle Bursa ekseninde incelenmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bursa, Amerikan Board, Protestan, Misyoner, Ruhban Sınıfı.

ABSTRACT

The Struggle Among The American Priests: The Power Contest Between American Missionaries and Native Clergy (1832-1860)

The members of the American Board Organization established the Bursa station in 1834. They aimed to constitute a congregation that believes the Protestantism. But it isn't easy to reach this goal. For as much as the missionaries emit their missions, they obliged to dealt with crucial annoyances. Probably the

* U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

most important problem was the adverse attitudes of the native clergy. The pastors and the priests of the city stick at nothing to prevent evangelic principles and hinder the Protestantism to penetrate Bursa for a long time. At this work it was aimed to investigate the conflict and contest among the two groups according to missionaries point of view in the context of Bursa.

Key Words: Bursa, American Board, Protestant, Missionary, Clergy.

GİRİŞ

Osmanlı toprakları üzerinde faaliyet gösteren ve en etkili sonuçları üreten misyonerlik teşkilatı Amerikan Board'dur. Bu teşkilat 27 Temmuz 1810 tarihinde kurulmuş ve ilk toplantısına Andover Ruhban Okulundan Profesörler, civar yerleşim birimlerinde görevli papaz ve rahiplerin yanı sıra Ruhban Okulunda okuyan dört öğrenci katılmıştır (Strong, 1910). Amerikan Board, 1818 tarihli yıllık toplantısında Osmanlı İmparatorluğu'na bir heyet yollamayı kararlaştırmıştır (Köprülü, 1987). Alınan bu karar doğrultusunda Pliny Fisk ve Levi Parsons adlı iki misyoner aynı yıl Filistin'de görev yapmak üzere atanmışlardır. Ne var ki Fisk ve Parsons 1819 yılı sonuna kadar Amerika'dan ayrılamamış ve ancak 1820 yılında İzmir'e ulaşabilmişlerdir (American Board of Commissioners for Foreign Missions [ABCFM], 1908). Misyonerlerin gayesi Kudüs'e ulaşmaktır. Fakat İzmir vasıtasıyla Türkiye topraklarıyla tanışan Protestan misyonerlerin yeni hedefi İmparatorluğun kalbi sayılacak Anadolu coğrafyasının önemli merkezleri olacaktır.

1. Amerikalı Misyonerlerin Bursa'ya Ulaşma Serüvenleri

Amerikan Board'un Türkiye kısmındaki misyonerlik faaliyetleri 1831 senesinde William Goodell'in İstanbul'a ulaşması ile başlamıştır. Bir önceki yıl Eli Smith ile H.G.O. Dwight, gözlemlerde bulunmak ve araştırmalar yapmak üzere Anadolu, Ermenistan ve Pers bölgesini kapsayan uzun ve yorucu bir seyahat tertip etmişlerdir. Dönüşte, İstanbul'a ulaşmaları, Goodell'in bu kente gelişinin hemen ardından olmuştur (Bartlett, 1972).

Bununla birlikte Board misyonerlerinin geniş çaplı aktiviteleri 1830'dan sonra özellikle de Amerikan hükümetinin onlara yakın ilgi göstermesi ve cesaret vermesiyle gerçekleşmiştir. 1840'larda A.B.D. Dışişleri Bakanı Daniel Webster (1831-1843), Protestanları ve kurumlarını korumaya yönelik sempatisini açıkça izhar etmeye başlamıştı (Aydın, 2006). Bu gelişmelerden cesaret alan misyonerler, Türkiye toprakları açısından misyon tarihinde ilk dönem olarak ifade edilen 1831-1846 yılları arasında birbiri ardınca pek çok istasyon kurmuşlardır. Bu istasyonlardan bazıları İstanbul (1831), İzmir (1833), Bursa (1834), Trabzon (1836) ve Erzurum (1839)'dur (ABCFM, 1908).

Bursa, çok erken tarihlerde misyonerlerin dikkatini çekmiş ve önemli bir çalışma sahası olarak kabul görmüştür. Her ne kadar kent, 1834 yılında istasyona dönüştürülmüşse de bu tarihten önce Bursa'yı görme fırsatını yakalayan misyonerler olmuştur. Şehri ilk ziyaret eden misyoner William Goodell'dir. Goodell 1832 senesinde Bursa'yı ziyaret etmiş ve kente hayran kalmıştır. Misyoner şehrin doğal güzellikleri karşısında hayranlığını gizleyememiş ve konuyla ilgili Board merkezine yolladığı mektupta şu satırları kaleme almıştır: "İstanbul'u bir tarafta tutarsak, Bursa kesinlikle Osmanlı İmparatorluğu sınırları dâhilindeki en güzel şehirlerden biri. Eksik olan tek şey Tanrı'nın ve Mesih İsa'nın öğretisi" (Goodell, 1833; s. 155-156).

Board merkez heyeti bu sözleri ciddiye almış olacak ki 8 Aralık 1833 tarihine denk gelen Pazar gecesi, Andover Ruhban Okulunun ibadethanesinde Peder Thomas Pinchnet Johnston ve Peder Benjamin Schneider, Asya kıtasındaki Bursa'ya misyoner olarak atandıklarına dair tayin bildirgesini almışlardır (ABCFM, 1834).

İki misyoner eşlerini de yanlarına alarak 12 Aralık 1833 tarihinde Boston'dan yola çıkmış ve 1834 Şubatında İstanbul'a ulaşmışlardır (Good, t.y.). Schneider buradan Bursa'ya geçecektir. Ne var ki Johnston için rota farklıdır. Zira sonradan yapılan bir değişiklikle Bursa'ya onun yerine Philander O. Powers atanmıştır (Richardson, 1868). Powers ve ailesi, altmış üç günlük zorlu bir yolculuğun ardından 12 Ocak 1835 tarihinde İzmir'e ulaşmıştır. Buradan İstanbul'a geçmiş ve nihayet 13 Şubat'ta Bursa'ya varmıştır (ABCFM, 1835, 1836). Schneider'ın ailesiyle birlikte kente ulaştığı tarih ise 15 Temmuz 1834'dür (ABCFM, 1836).

2. Rum Ruhban Sınıfı ile Misyonerler Arasında İktidar Mücadelesi

Schneider, ailesini Bursa'ya götürmeden önce Goodell'le birlikte kenti ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında Bursa'ya yerleşebilmek için gerekli koşul ve düzenlemeler sağlanmaya çalışılmıştır. Bölgedeki tüm unsurların misyonerleri dostça karşılamış olmaları Schneider'ı bir hayli cesaretlendirmiştir (ABCFM, 1836). Bununla birlikte misyonerlerin şehirden ayrılmalarının hemen ardından kentteki rahipler onlara karşı şiddetli bir muhalefet kampanyası başlatmışlardır. Dolayısıyla Schneider ailesini Bursa'ya götürdüğünde durum tamamen değişmiştir (ABCFM, 1836).

Schneider'ın kente ikinci kez ayak basmasından itibaren din adamları kışkırtıcı faaliyetlerde bulunmuş ve kendisine muhalefet etmeye başlamışlardır. Misyoner ilk etapta Rum mahallesinde yaşamaya karar vermiş ve esas itibariyle Rumlar arasında faaliyet göstermeye niyet etmiştir: "O, Ermeniler'in, Rumlar'a göre İncili Şerife karşı daha hassas ve yatkın

olduklarını henüz kavrayamamıştır” (Good, t.y. s. 12). Schneider, mahallede bir ev kiralamıştır. Ancak hanesinin güvenliğini sağlama konusunda endişeleri vardır. Zira şehirde, Rum piskoposun, İstanbul’daki patriği durumdan haberdar edene kadar kendilerine ev temin edilmemesi konusunda cemaatine talimat verdiği yönünde ciddi söylentiler dolaşmaktadır. Rumlar arasında piskoposun otoritesini ve nüfuzunu kullanarak misyonerleri engelleyeceği kanaati hâsıl olmuştu. Schneider’ı rahatlatan ise ev sahibinin basiretli tutumuydu. Misyoner ev sahibinin oldukça münevver bir kimse olduğundan bahsetmektedir. Piskoposun tehditleri onu caydırmamıştır. Ev onundur ve kendisi uygun gördüğü kimseye malını kiralama hakkına sahiptir. Misyonerin bu konuda içini rahatlatan asıl husus ise Bursa’ya gelişlerinden birkaç gün sonra ev sahibinin kontratı imzalamak üzere yanlarına gelmiş olmasıdır. Schneider bu konuda şunları söylemektedir: “Bu sayede sessiz ve huzurlu bir biçimde kendi bağ ve incir ağacımızın altında oturabilme imkânını elde etmiştik. Bir sığınak bulduğumuz için memnunduk. Kurtarıcımız Mesih’in başını sokacak küçük bir barınak bile bulamamış olması karşısında, Tanrı’nın bize verdiği nimetler için şükretmekten başka yapacak hiçbir şeyimiz yoktu” (Schneider, 1835a; s. 97).

Yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı üzere misyoner, yaklaşık bir yıl boyunca oradan oraya dolaştıktan sonra ihtiyaçlarına uygun bir yer bulunmuş olmanın huzuru içerisindeydi. Böylelikle kentte kök salmanın yolu da açılmış olacaktır. Halkla irtibat kurmak için mukim olmak şarttır. Ayrıca bu sayede kabul görme ihtimali de artacaktır. Ne var ki Schneider’ın en büyük sıkıntısı yalnızlıktır. O, buna rağmen mutlu olmayı bilmiştir. Zira muhalefet beklenen bir şeydir ve misyonerin mutlu olma konusunda kendisini haklı çıkaracak nedenleri vardır. O, bu konuda şunları söylemektedir: “Tıpkı Hz. İsa örneğinde de görüldüğü gibi hakikate yönelik itirazlar arttıkça insanların ibadet ve hizmetlerimize duydukları ihtiyaç konusundaki inancımız da çoğalmaktaydı. Tanrı imanımızı arttırsın diye dua ediyorduk. Onun bize sunduğu akıl, dirayet ve vicdan ile vazifemizi yılmadan yerine getirmeye çalışacaktık” (Schneider, 1835b; s. 98).

Rumlar açısından değerlendirildiğinde Bursa’da misyonerlere yönelik en kararlı muhalefet ruhban sınıfından gelmiştir. Rum din adamları başta Schneider olmak üzere Protestanlığa iman etmiş kimseleri yollarından döndürmek için her türlü mücadeleyi vermişlerdir. Ev konusunda istedikleri sonuca ulaşamayan rahipler rotayı halka çevirmiş ve Rum cemaatini misyonerlere karşı doldurmak için her türlü çabayı sarf etmeye başlamışlardır. Schneider’a göre ruhban sınıfının cehaleti bu sonuçları doğurmuştur. Rahiplerin birçoğu okuma yazma bilmemektedir. Tamamı kalbin kutsiyetinden bihaberdir. Misyonerin ifadesiyle onlar sanki ellerinde hiç Kitabı Mukaddes yokmuş gibi davranmakta, ayin ve törenlerini meşru kılmak için kutsal kitabı işlerine geldiği şekliyle yorumlamaktadır.

Misyonerlere zarar vermek için bıkip usanmadan iftiralar atılmaktadır. Schneider iftiralara dikkat çekmek açısından bir de örnek vermektedir. Buna göre genç bir Rum güya Protestan olduğu takdirde kendisine 600 piaster¹ önerildiğini iddia etmiştir. Muhtemeldir ki rahiplerden biri kendisine rüşvet vererek bu yalanı uydurmasını istemiştir. Zaten bu zavallı şahıs daha önce de Schneider'ın bölgeden uzaklaştırılması için büyük çaba sarf etmiştir. Misyoner bu olayla alakalı olarak şunları söylemektedir: “Bunlar hiçbir ahlaki değere sığmayacak davranışlar. Acaba bir insan nasıl bu kadar küçülebilir? Para karşılığı iradesini satarak maddeye bu kadar meyleden bir insandan her şey beklenir. Ne var ki bu onlar için günah sayılacak bir durum değil aksine onlar bunu hayırlı bir iş olarak görmekteler” (Schneider, 1835c; s. 301-302).

Misyonerlere yönelik muhalif tavır sergileyenler yalnızca yerli din adamları değildir. Zaman zaman başta İstanbul olmak üzere civar yerleşim birimlerinden gelen rahipler de misyonerler aleyhine propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir. Schneider 19 Temmuz 1836 tarihli mektubunda İstanbul'dan gönderilen bir rahibin muhalif tavırlarına yer vermiştir. Rahip halka hitaben sözlerine sürekli patrik tarafından görevlendirildiğini ve patriğin mesajını kendilerine iletmek için geldiğini belirterek başlamaktadır. Misyoner, rahibin konuşmalarından payına düşenleri fazlasıyla aldığını beyan etmektedir. Onun ifadesiyle rahip, misyonerlere karşı halkta nefret uyandırmayı amaçlamaktadır. Din adamı özellikle de Schneider ile irtibata geçilmesini yasaklamıştır. Hatta daha da ileri giderek ona selam bile verilmemesi gerektiğini söylemektedir. O, piskoposun talimatlarına uyularak halkın elinde misyonerlere ait ne kadar kitap varsa derhal kendilerine teslim edilmesi gerektiği yönünde açıklamalarda bulunmaktadır. Schneider'ın şahit olduklarıyla alakalı ne düşündüğünü ve ruh halini yansıtmaya açısından şu satırlara göz atmakta yarar vardır: “Rahibin tavsiyelerine uyulmadığı takdirde onulmaz bir kaderle karşılaşılabilirdi. Aksi takdirde öteki dünyada hesap büyüktü. Rahiplerin bizleri yasak kitaplardan alıkoymaya çalıştıkları dünya nerede? Niye sadakat göstermedik; gibi haykırışlar artık işe yaramayacaktı” (Schneider, 1837a; s. 152-153). Schneider sözlerine devamla rahip ve yandaşlarına teslim olmayanların bir kısmının bu durumdan fazlasıyla rahatsız olarak bu yorumlara kulak asmadığını ifade etmektedir. Misyoner ayrıca rahibin yalanlarının aşıkârlığı karşısında bazı kimselerin bu sözlerde hakikat payı olmadığını fark ederek bu yorumlara itirazlarını açıkça beyan ettiklerini söylemektedir. En sonunda rüzgâr misyonerlerin lehine esmeye başlamış ve iftiralar hiç kimsede kalıcı bir etki bırakmamıştır. Misyonerin şu sözleri bu gerçeği gözler önüne sermektedir: “Hâlihazırda

¹ Amerikan Kuruluşu.

rahip birkaç haftadır bu nutukları atmaktaydı. Ne var ki artık kendisinden haber alamıyorduk” (Schneider, 1837a; s. 153).

Bununla birlikte ruhban sınıfı kararlı bir biçimde muhalefeti sürdürmektedir. Başpapaz Schneider’ı evinden çıkartabilmek için her türlü yolu denemektedir. Ev sahibini harekete geçirebilmek adına hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamaktadır. En çok başvurulan yöntem tehditler savurmaktır. Ev sahibi, kiracısını evden çıkarmadığı takdirde piskoposun gazabına uğrayacağı yönünde korkutulmaktadır. İşte tam bu noktada Türk yetkililer Hızır gibi yetişmiş ve misyonerleri koruma altına almışlardır. Bu nedenle başpapaz misyoneri yerinden oynatma gücünü kaybetmiştir. Korkuları biraz yatıştıktan sonra piskoposa bir mektup yazarak misyoneri defedebilmek için elinden gelen her şeyi yaptığını ancak bunu başarabilecek güç ve nüfuzun kendisinde bulunmadığını söylemiştir. Papaz şayet dilerse piskoposun bu vazifeyi yerine getirebileceğini ifade etmektedir (Schneider, 1837a).

Misyonerleri asıl sevindiren husus ise zulüm ve zorbalığıyla tanınan başpapazın Bursa’dan ayrılacak olmasıdır. Bu haber Board genel merkezine şu şekilde duyurulmuştur: “Bu mektubu göndermekte gecikmemin sebebi duyduğum bir haberi doğrulamaktı. Bu haber Bursa başpapazının ayrılmasıyla alakalıydı. Kendisi kenti henüz terk etmedi. Fakat büyük bir ihtimalle kısa bir süre içerisinde Bursa’dan ayrılacak. Muhtemeldir ki komşu piskoposluk bölgelerinden birisinde görevlendirilecek. Sizler de biliyorsunuz ki din adamları arasında bu tip değişikliklere sık sık rastlanabiliyor” (Schneider, 1837b; s. 153). Misyonerin asıl merak ettiği husus ise beklenen nakil gerçekleştiği takdirde daha liberal görüşlere sahip birisiyle muhatap olunup olunamayacağıdır. Zira rahatça hareket etmek ve huzura kavuşmak için bu gereklidir (Schneider, 1837b). Ne var ki misyonerlerin hevesleri kursaklarında kalmıştır. Başpapaz değişmiş ama yaklaşımlar değişmemiştir. Yeni Rum din adamı göreve başladıktan kısa bir süre sonra gerekli talimatları almak üzere İstanbul’a gitmiştir. Geri döndüğünde kiliseye uğramış ve İstanbul’da kaleme aldığı mektubu cemaate okumuştur. Tahmin edileceği üzere mektup misyonerleri ve faaliyetlerini hedef almaktadır. Misyonerlerden sapkın hatta kâfir olarak bahsedilmektedir. Halk, Protestanlara ait kitapları almak yahut okumaktan men edilmektedir. Misyonerlere ait ellerinde ne varsa tamamını derhal ortadan kaldırmaları emredilmektedir. Onları ziyaret etmeleri ve onlarla temasa geçmeleri yasaklanmıştır. Bu talimatlara uymayı reddedenlerin tekrar tekrar aforoz edileceği tehditleri savrulmaktadır (Schneider, 1837c). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere mektubun dili ve ruhu çok serttir.

Zikredilen mektuptan 20 gün sonra yine kilisede Rum piskoposun adeta genelge niteliğinde yazılmış talimatnamesi okunmuştur. Bu dini otoritenin bugüne kadar yayınlamış olduğu en şiddetli ve hakaretamiz

belgedir. Talimatname otuz sayfa olarak hazırlanmıştır ve misyonerleri şeytani emellere hizmet eden sapıklar olarak nitelemektedir. Piskoposun ifadesiyle misyonerler cehennemin en kuytu mağaralarından çıkıp gelmiş kimselerdir. Onlar, Kuzey okyanusunun dipsiz sularına batmayı hak eden şeytanın uşaklarıdır. Onların hedefi kiliseyi tahrif etmek ve fitne tohumları ekerek ihtilafları körüklemektir. Peşinde oldukları şey delalettir. Protestan doktrininin hâkim olduğu ülkelerin tamamı acınacak haldedir. Halk, onlara ait kitaplardan herhangi birisine sahip olma hakkından men edilmiştir. Ayrıca İncil'in misyonerlerce hazırlanan Türkçe, Sırpça, Arapça, Bulgarca ve diğer dillere yapılan çevirilerini okumak da yasaktır. İnsanların herhangi bir hususta misyonerlere yardım etmelerine kesinlikle müsaade edilmeyecektir (Schneider, 1837c). Tüm bu anlatılanlar olayların vahametini göstermesi açısından bir hayli önemlidir. Zira misyonerler büyük bir girdabın içerisinde çekilmişler ve savunmasız bırakılmışlardır. Müslümanlardan beklenen tepkinin dindaşlarından gelmiş olması ise onları bir hayli rahatsız etmiştir.

Alt tabakadaki insanlar arasında genellikle bu ve benzeri baskıların etkisi görülmekteydi. Onlar başpapazın güç ve nüfuzundan çekinmekteydiler. Schneider, bu kimselerin etki altına alınmalarında cehalet ve önyargılarının da büyük payı olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte zekâsını kullanan ve biraz daha münevver olanlar arasındaki yaygın kanaat ise misyonerlere bu şekilde davranmak ve bu kadar yaygara koparmak için hiçbir neden bulunmadığı yönündedir. Aslında böylesine olumsuz tavırlar takınmak ve öfkeli davranmak başpapaz ve piskoposun makamlarına olan saygınlığı da azaltmaktadır. Schneider'in ifadesiyle bu tavır bir ulus için yüz karası bir durumdur. Misyoner ümitlidir zira baskılara rağmen bu zavallı halk misyonerlere yönelik tutumu hâlâ yadırgamaktadır. Ne var ki din adamlarının nüfuz ve gücü o kadar fazladır ki, hiç kimse açık bir biçimde onların memnuniyetsizliğine şahit olmak istememektedir. Misyonerlerle dost olmaktan memnuniyet duyacak pek çok kimse bunu açık bir biçimde gerçekleştirmeye cesaret edememektedir. Nitekim başpapaz olan biten her şeyden haberdar olmak istedikçe insanlar misyonerleri destekliyormuş gibi görünen her türlü davranışı sergilemekten korkmaya devam edeceklerdir (Schneider, 1837c).

Misyonerler tüm bu olumsuz koşullar altında bile dimdik ayakta durmayı bilmişler ve geri adım atmamışlardır. Misyonerlerin felsefesini yansıtmaları açısından Schneider'in müteakip sözlerine kulak kabartmakta yarar vardır: “Şahsımıza yönelik muhalefet tekrür ettikçe tıpkı düşündüğüm gibi halkın bizlere ve gayemize yönelik ilgi ve teveccühleri daha da artmakta. Hakkımızda çıkan yalan yanlış haberler ve bizlere atılan iftiraların haddi hesabı yok. Tüm şer odaklarının ve şeytani emellerin üzerimizde toplandığı iddia edilmekte. Bütün bu musibetlerden hayırlar

doğacağı ümidini hiç kaybetmedim. Bizler ve bu sözde Hıristiyanlar arasındaki büyük fark varlığımızın kıymet ve kadrini bilenlerin sayısını gün be gün arttıracaktır” (Schneider, 1837d; s. 397).

Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere misyonerlerin felsefesinde yılgınlığa yer yoktur. Aslında onlar en başından beri başlarına geleceklerin farkındadır. Yaşananlar onlar için sürpriz sayılmamaktadır. Schneider, Evangelik olmayan ülkelerde, ruhban sınıfı ve kilisede, Hıristiyanlığın esasları ve Hz. İsa'nın öğretisinin yayılımına karşı güçlü bir muhalefet sergilediğini beyan etmektedir. Ruhbanlar makamlarını, çıkarlarını korumak için işgal etmektedirler. Onlar bu şekilde davranarak ceplerini doldurmuşlardır. Misyonerin ifadesiyle bu grup İncilin doğası ve temayülünü öğrenince bu anlayışın karşısında duracaktır. Zira “Zanaatları”nı kaybetmek işlerine gelmeyecektir. Onlar çıkar ve menfaatlerinin avuçlarından uçabileceği korkusu yahut ceplerini artık dolduramayacakları endişesi neticesinde harekete geçerek havariler dönemindekilere benzer bir biçimde kararlı bir muhalefet ve düşmanlık hareketi başlatacaklardır. Ayrıca yöneticilerin uyguladıkları politikaya benzer bir siyaseti dini alanda sergileyeceklerdir. Schneider’a göre bu bir tür despotik uygulamadır ve kendi başlarına gelen de bu durumun aynısıdır (Schneider, 1838a).

1838 yılı itibariyle çok önemli bir gelişme yaşanmış ve Rum piskopos görevinden ayrılmıştır. Yerine atanan din adamı 7 Mart tarihinde Bursa’ya bir ziyaret tertip etmiştir. Schneider’ı heyecanlandıran asıl husus ise adına verilen davettir. Onun ifadesiyle bu, üst düzey din adamlarının pek gösteremeyeceği bir açıklık, tarafsızlık ve serbestlik örneğidir. Piskoposun sabık meslektaşının aksine misyonerlere karşı ılımlı bir yaklaşım sergilediği gözlerden kaçmamaktadır. Schneider, Tanrı'nın da inayetiyle makamında kaldığı müddetçe piskoposun misyonerlik davasına pek müdahale etmeyeceği kanaatindedir (Schneider, 1838b).

Misyonerler her ne kadar bu değişimi hayra yorumlarsa da tutulan kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla reel anlamda değişen çok bir şey yoktur. Yeni piskoposun yaklaşımlarından da cesaret alan Schneider, 1838 yılının Eylül ayında civar köylere yönelik bir tebliğ ziyareti düzenlemiştir. Misyoner, uğradığı tüm köy ve kasabalarda Rumlara dağıtılan kitapların din adamlarının talimatıyla toplatıldığına şahit olduğunu söylemektedir. Bu durum Evangelizm taraftarlarına gösterilen muhalefetin boyutlarını gözler önüne sermektedir. Schneider’ın ifadesiyle bu öylesine şiddetli ve yaygın bir düşmanlıktır ki bir daha böylesine şahit olunup olunmayacağı konusunda kesin bir şey söylemek imkânsızdır. Bu noktada bir kez daha misyonerlere özgü tevekkül ve sağduyuyla hareket eden Schneider, hakikati engellemeye yönelik tüm çabalara rağmen İncili Şerif öğretisinin sürekli yayıldığını ifade etmektedir. Misyoner bu konuda şunları söylemektedir: “Öğretimiz sessice

ve derinden halk kitlelerinin içine sızılmaktaydı. Gösterilen tepkiler yalnızca yüzyedekileri alıp götürmekteydi. Bununla birlikte hakikatin ışığı derinden derine yanmaya devam etmekteydi” (Schneider, 1839a; s. 177).

Tüm bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere piskopos değişiminin olumlu rüzgârları çok kısa esmiştir. Aslında kent merkezinde taşradakinin aksine bir müddet işler yolunda gitmiş ve yeni piskoposun yaklaşımları neticesinde misyonerler kış boyunca düzenli ve huzurlu bir biçimde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ancak ilkbaharla birlikte yeni bir muhalefet dalgası hâsıl olmuştur. Misyonerlerle kurulan münasebetler en şiddetli dini müeyyidelerin uygulanacağı tehdidiyle yasaklanmaktadır. Evangelizm taraftarlarına ait kitapların rahiplere teslim edilmesi yönünde talimatlar verilmektedir. Demirtaş ve Filadar (Gündoğdu)’daki okullarda bulunan kitap ve risalelerin toplanması için de bir rahip görevlendirilmiştir. Bununla da yetinilmemiş halka dağıtılan nüshalara da el konmuştur. Bunların tamamı piskoposun emriyle Rum kilisesi önünde yakılan ateşe atılarak imha edilmiştir. İmha edilenlerin tamamı irili ufaklı beş yüz, altı yüz nüsha civarındadır. Kitapların arasında Yeni Ahit, Mezmur, Tevrat vb. eserler de bulunmaktadır. Bununla birlikte bizzat Rumlar tarafından desteklenen Demirtaş ve Filadar okullarının ve Bursa’daki Lancaster² okulunun öğretmenleri de misyonerlere ilgi duydukları ve Evangelik görüşlere sahip oldukları gerekçeleriyle görevlerinden azledilmişlerdir. Okullardan biri tamamen kapatılmış, diğerleri ise eski sistemlerine geri dönmüşlerdir. Öte yandan Demirtaş’taki rahiplerden bir tanesi görevinden azledilmiş, kendisine bölge piskoposunun diyakozluk sahasına giren herhangi bir yerde rahiplik yapmasına müsaade edilmeyeceği bildirilmiştir. Schneider’in ifadesiyle böylesine bir karar alınmasının yegâne nedeni bahsi geçen din adamının yaygın batıl itikatların karşısında durarak özgürce İncil’in kanaatlerini savunmasıdır (Schneider, 1839b).

1841 yılı itibarıyla Evangelizmi vaaz etme konusundaki engeller öylesine güçlü ve etkili hale gelmiştir ki vaizlerin kenti terk edip etmemeleri

² Lancaster metodu 1800-1840 yılları arasında İngiltere’de, 1810-1840 arasında da A.B.D.’de benimsenmiş ve geniş kullanım alanına sahip bir geçiş dönemi eğitim sistemidir. Bu sistemde öğretmen, derslerde hususi başarı göstermiş, en kabiliyetli ve ders bakımından ileri safhadaki öğrenciler arasından birkaç monitör öğrenci seçer; Onlara bir ders verir ve ardından her monitör bu dersi yaklaşık on öğrenciye anlatır. Bu, misyonerlerin de tercih ettikleri bir metottur. Zira Protestan eğitim anlayışına göre kişi öncelikle ana dilinde okumayı öğrenmeli, bu sayede ana dilinde yazılmış İncil bizzat okuyarak Hıristiyanlığın başlangıcından itibaren kilise yapısına ve ibadet usullerine karışmış batıl anlayışları ayıklamalıdır. Bu durumda misyonerlerin yapmaları gereken ilk iş, en kolay ve en hızlı şekilde okumayı öğretme ortamları oluşturmak olmuştur. Dolayısıyla onlar pratik bakımından en hızlı ve bir anda çok sayıda öğrenciye okuma öğretebilecek karakterdeki Lancaster metodundan yararlanmayı denemişlerdir.

meselesi tartışılır hale gelmiştir (ABCFM, 1841). Schneider, 27 Eylül 1840 tarihli mektubunda misyonerlerin hangi güçlük ve sıkıntılarla baş etmek zorunda kaldıklarını şu şekilde okuyucularına aktarmaktadır:

Okullarımız kapatıldı, kitaplarımız iki kez toplatıldı ve halkın nazarında yok edildi. Tanrı'nın kelamından başka bir şey ihtiva etmeyen Kitabı Mukaddeslere bile tahammül yoktu. En üst kilise yetkilileri bizleri sapkın ve kâfir ilan etmişlerdi. Ortodoks inancına sahip halkın kuyusunu kazmakla suçlanıyorduk. Bizimle temasa geçenlerin aforoz edilecekleri, hapse atılacakları ve sürgün edilecekleri tehditleri savruluyordu. Kitaplarımız okunmamalı bize ve devamıza yardım edilmemeliydi. Bununla da yetinmeyeceklerdi. Kökümüzü kurutmaya kararlıydılar. Onlar, hiçbir misyoner ailesine Bursa'da yaşam hakkı tanınmaması yönünde Türk hükümetinin bir talimat yayınlaması beklentisindeydiler (Schneider, 1841a; s. 163).

Schneider, bu muhalefet hareketinin halkın zihnini bulandırdığını ve Protestanlık davasına ciddi sekte vurduğunu söylemektedir. Uzun süre eğitim faaliyetlerini sürdüren okullar kapanmıştır. Vaazlar kesintiye uğramaktadır. Buna bağlı olarak da Tanrı kelamının daha geniş kitlelere yayılmasının önüne geçilmektedir. İnsanlarla doğrudan münasebet kurmak artık çok zordur (Schneider, 1841b).

Yaşanan sıkıntılarla alakalı malumat veren bir diğer misyoner de Philander O. Powers'dır. Misyoner, Schneider'ın Rum mahallesinden sürüldüğünü söylemektedir. Rumlar'dan vaaz hizmetine ilgi duyan pek kimseye de rastlanmamaktadır. Schneider'ı dinlemeye gelenlerin neredeyse tamamı Frenk'dir. Sadece bir yerli vatandaş düzenli bir biçimde ayinlere katılmaktadır ki o da zaten misyonerlerin istihdamı altındadır. Bir Rum papaz sadece bir kez katılmış piskopos tarafından şiddetli bir biçimde uyarılınca geri adım atmıştır (Schneider, 1841b).

Misyoner kayıtlarından elde edilen bilgilere göre 1834 yılı itibariyle faaliyete geçirilen Bursa istasyonunda, Rum ruhban sınıfının muhalif tavrı yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir. 4 Temmuz 1847 tarihinde Schneider tarafından kaleme alınan mektupta, Bursa'da gidişatın umut kırıcı olduğundan bahsedilmektedir. Muhalefet etkisini derinden hissettirmektedir. Bir tarafta nefret ve şiddetli muhalefet diğer tarafta da buna bağlı olarak gelişen korku ve kayıtsızlık vardır. Misyonerin ifadesiyle herşeye kadir olan ve hükmedenin inayetiyle pekçok yerde şer hayra dönüşmüştür ancak Bursa'da durum giderek daha felaket bir hâl almaktadır. Kentte şahit olunan gizli bir muhalefettir fakat bu tarz bir muhalefetin sonuçları çok daha yaralayıcı olmaktadır (Schneider, 1847). Tek başlarına ve kendi imkânlarıyla misyonerlerin üstesinden gelmeyeceklerini anlayan Rumlar, açık bir biçimde kısa bir süre sonra İmparatorun işleri yola koyacağı ümidini taşımakta ve

böbürlenmektedirler. Böylelikle Protestanlardan geriye hiçbir şey kalmayacak ve onların izine bile rastlanmayacaktır (Hamlin, 1855).

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Evangelik ittifakın İstanbul şubesi, ruhban sınıfının uyguladığı zulüm ve baskıları gündemine almıştır. Bir İngiliz vekil Sadrazamın huzuruna çıkararak meydana gelen hadiseler konusunda İngilizlerin hissiyat ve hassasiyetini anlatacaktır (Hamlin, 1839). Bu hadise olayın boyutlarını ve misyonerlik faaliyetlerinin en az Amerika kadar İngiltere tarafından da desteklendiğini göstermesi açısından önemlidir. Misyonerler her fırsatta dış mihraklardan destek bulmuşlardır. Bununla birlikte hiçbir gelişme Rum ruhban sınıfına geri adım attıramamıştır. Ne var ki yüzyılın ikinci yarısı itibariyle kendilerine az sayıda da olsa taraftar bulan misyonerler biraz daha rahat hareket edebilme imkânını yakalamışlardır. Bundan böyle ruhban sınıfının işi daha zor olacaktır. Tutulan kayıtlarda bu hususu doğrulamaktadır. Zira Rum din adamlarının muhalefeti 1860'lı yıllarla birlikte yatışmaya başlamış ve ilerleyen yıllarla alakalı olarak bu konuda elle tutulur bir bilgiye rastlanmamıştır.

3. Ermeni Ruhban Sınıfı İle Misyonerler Arasında İktidar Mücadelesi

Bursa'da görev yapan misyonerler başlangıç itibariyle herhangi bir din yahut mezhep ayrımı gözetmeksizin kentte yaşayan tüm etnik unsurlara "*hakikatin ışığı*"nı götürmüşler ama neticeyi daha çok Ermeniler üzerinden almışlardır. Schneider, William Goodell ile kenti ilk ziyaretinde Ermenilere yönelik bir okul açılması yönünde alt yapı faaliyetlerinde bulunmuştur. Hatta okulun açılabilmesi için gerekli şartları sağlamak üzere genç bir Ermeni görevlendirilmiştir. Genç adam misyonerin yokluğunda hazırlıkları yapmış ve sadece bu işle meşgul olmuştur. Misyoner kente geldiğinde derslik ve gerekli malzemeleri hazır bulmuştur. Buna rağmen bazı güçlüklerle karşılaşmıştır. Ermeniler kendi aralarında bu konuyla alakalı toplantılar tertip etmişlerdir. İçlerinden bazıları okul açma fikrine sıcak bakmamaktadır. Bilhassa da bu işe muhalefet eden başrahiptir. Kendisi bunun bir Protestan meselesi olduğunu söylemekte ve bu sayede çocukların tamamının Lutheranlaşacaklarını iddia etmektedir. Bu onların dini için tehlikeli bir durumdur (Schneider, 1835b). Her ne kadar çeşitli istişare ve münakaşalardan sonra okul açılmışsa da bu yaşananlar daha en başından Ermenilerin misyonerlere yönelik yaklaşımlarının ne olacağı konusunda ipuçları vermektedir.

Okulda misyonerlerden dostluğunu esirgemeyen bir rahip öğretmenlik yapmaktadır. Halk genel itibariyle bu durumdan hoşnuttur. Aralarından en nüfuzlu olanı okulu en çok destekleyenidir. Zaten misyonerler açısından tersi bir durumda rahiplerin şiddetli muhalefeti

karşısında ayakta kalmak neredeyse imkânsız hale gelecektir. Schneider, nüfuz sahibi Ermeni'nin bu konuya bu denli ihtimam göstermesini Tanrı'nın lütfu addetmektedir. Bu sayede beklenen fırtınanın savuşturulacağı tahmin edilmektedir. Bununla birlikte rahipler, her geçen gün muhalefetlerini daha da arttırarak kararlı bir biçimde itirazlarını sürdürmüşlerdir (Schneider, 1835b).

Rahipler arasında özellikle okula yönelik muhalefet çok şiddetlidir. Ayrıca din adamlarından biri başta komşuları olmak üzere cemaat üyelerinin misyonerleri ziyaret etmemeleri hususunda onları sürekli uymaktadır. Rahibin misyonerlerle temasa geçilmesine bile tahammülü yoktur. Bilhassa da Powers'ın karşı komşusunu duyduğu her kapı tıkırtısını kendisine bildirmesi konusunda sıkı sıkıya tembihlemiştir. Bahsi geçen komşu ise müteyakkız rahibin direktiflerine uymak yerine her durum ve koşul altında misyonerleri ziyaret edenleri desteklemektedir (Powers, 1838a).

Misyonerlerin Rumlara nazaran Ermeni cemaatinden daha fazla taraftar buldukları kayıtlarla sabittir. Powers'da bu gerçeğe dikkat çekerek bahsi geçen komşusu dışında birkaç duyarlı dostlarının daha bulunduğundan bahsetmektedir. Hatta dost kabul edilenlerden bir tanesi Powers'a son zamanlarda rahiplerin misyonerlere yönelik tutumları nedeniyle şevk ve cesaretinin kırılmaması gerektiğini söylemiştir. Onun ifadesiyle bu can sıkıcı hadiselerin neredeyse tamamı tek bir rahibin başının altından çıkmaktadır. Ona göre Ermeniler Müslümanların arasında yaşamaya başladıklarından beri Müslümanlar gibi davranmaya başlamışlardır (Powers, 1838b).

Misyonerler açısından tıpkı Rumlar örneğinde de olduğu gibi asıl tehdit ruhban sınıfıdır. Zira Ermeni piskoposlar şiddetli bir biçimde muhalefetlerini sürdürmektedir. Misyonerlerle münasebete geçenler, en şiddetli dini müeyyidelerin uygulanacağı tehdidiyle yıldırılmaktadır. Ermeni cemaatine dağıtılmış kitaplara henüz el konmamıştır ancak bunlar da emniyet altına alınmadıkları takdirde Rumlarınkine benzer bir kaderi paylaşmak zorunda kalabileceklerdir. Okullara yönelik şiddetli baskı faaliyetleri uygulanmaktadır. Ne var ki Powers'ın tedrisatı altındaki iki genç Ermeni öğretmen okullarını terk etmemişlerdir. Fakat davranışları karşısında her ikisi de şiddetli bir biçimde azarlanmış ve misyonerlerle irtibat halinde oldukları için piskopos tarafından kilisede hakarete uğramışlardır. Bunun yanı sıra kendilerine göz hapsinde tutulacakları beyan edilmiştir. Onlar daha önce de bu konuda uyarılmışlardır. Tüm bu gelişmeler sonucunda öğretmenler Powersla olan münasebetlerini askıya almışlardır. Misyoner, yaşananlar karşısında İncil sınıfının faaliyetlerine de ara vermek zorunda kalmıştır (Schneider, 1839b).

Misyonerlerin başına gelenler her anlamda onları zor durumda bırakmıştır. Powers'ın yanından hiç ayrılmayan Ermeni yardımcısı bile

kendisini terk etmek zorunda kalmıştır. Bu önemli bir hadisedir zira kendisi gelecek vaad eden bir gençtir ve çevirilerde misyonerlere yardımcı olmaktadır. Yaşanan sıkıntılara rağmen Atinalı genç bir Rum'un yardımlarıyla çeviri faaliyetleri aksatılmadan devam ettirilmektedir (Schneider, 1839c).

Powers'ın başındaki bir diğer sıkıntı da kiraladığı evden çıkarılma konusunda ev sahibine baskı yapılmasıdır. Ev sahibi, bu müeyyideyi uygulamadığı takdirde aforoz ve sürgün edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Bu koşullar altında misyonerler şehrin valisine başvurmuşlar ve kendisi Protestanların haklarının güvence altına alınması konusunda aracılık yapacağı teminatını vermiştir. Powers'a göre bu husumetin temel nedeni misyonerleri tamamen ortadan kaldırma niyetidir. Bu sayede misyonerlerin nüfuzu bütünüyle kırılacak, insanların onlara ulaşabileceği tüm yollar tıkanacaktır. Her şeye rağmen Powers ümitlidir ve bu konuda şunları söylemektedir: “Fakat bizimki Tanrı'nın davasıydı. Hakikat ve kutsiyet peşinde koşuyorduk. Bu yüzden davamıza mutlak manada son vermeleri mümkün değildi. Halk nazarında bu propagandaların karşılığı pek yoktu. Bilhassa da yoksul kesim misyonerliğe ve misyonerlik davasına duyduğu ilgiyi kaybetmemiştir” (Schneider, 1839d; s. 406).

Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere Rumlarla mukayese edildiğinde misyonerlerin Ermeniler konusunda ellerini güçlendiren husus kısmen de olsa halk desteğidir. Powers, çekilen ıstırapların bir gün sona ereceği konusunda ümitlidir. Misyonerler birkaç aydır kentte var olma mücadelesi vermektedir. Çabaların sonucu yavaş yavaş alınmaktadır. Fırtına geçici bir süreliğine de olsa dinmiştir. Her ne kadar hâlâ hoş olmayan hadiselerle karşılaşılrsa da eskiyle mukayese edilemeyecek kadar işler yoluna girmiştir. Powers'ın ruh halini ve içinde bulunduğu durumu yansıtmaya açısından müteakip satırlara göz atmakta yarar vardır:

Yavaş ama kararlı adımlarla ilerliyoruz. Her şeye rağmen endişeyle geçirdiğimiz gün ve geceleri unutmadık. Korkularımıza rağmen ümidimizi hiç kaybetmedik. O günlerde Tanrı'ya olan güven ve inancımız bizi ayakta tuttu. Tek sığınağımız ve aman dileyebileceğimiz varlık da O idi. Tanrı muhtaçların dualarını her zaman kabul edendir. Kargaşa dönemlerinde dostlarımızın pek çoğundan uzak durmak zorunda kaldık. Tüm bu yaşanan olumsuzluklara rağmen öğrendiğim tek bir gerçek var ki o da hakikat için verdiğimiz mücadelenin en sıkıntılı zamanlarda bile sessiz ama kararlı bir biçimde insanların nazarından kaçmamasıdır. Tedrisatımız altındaki genç insanlar başkalarını da etkilemeye başlamışlardır. Talebelerimizden biri geceler boyu ailesine İncil okumuş, kutsal kitabı şerh etmiş ve bunun sonucunu da almıştır. Bu sizlere sunabileceğimiz ilk ve tek misal değildir. Bir diğeri ise yüksek mevkideki bir din adamıyla hakikat yolunda günlerce

tartışmış ve bunun semeresini fazlasıyla almıştır. Kısacası halk rahiplerinin onları karanlıkta tutmaya çalıştığını, yapılanların din için değil kirli emeller için gerçekleştirildiğini artık fark etmektedir (Powers, 1840a; s. 56-57).

Bununla birlikte misyonerlerin pembe tablolar çizdiği ve iyimser yorumlarda buldukları dönem çok kısa sürelidir. Powers, 3 Ocak 1840 tarihli mektubunda kilise otoritelerinin zulüm ve baskılara yeniden hız kazandırdıklarına değinmektedir. Bunun neticesinde de bölgedeki halkla temasın azaldığından bahsedilmektedir. Powers bu konuda şunları söylemektedir: “Bizler Tanrı’nın teveccühünü kazanmak için her şeyi yapıyoruz. Sabır ve sebatla davamızın yolunda ilerlemekteyiz. Kitap ve risaleler hazırlıyor, bizim için gerekli olduğunu düşündüğümüz ve bizleri halka yaklaştıracak kültür ve dili edinmeye çalışıyoruz” (Powers 1840b; s. 351).

Misyonerlerin etrafındaki çember giderek daha da daralmaktadır. Powers kendi evinde hapiste gibidir. Üst ya da alt tabakadan yerli Hıristiyanların hiçbirisi yanına yaklaşmamaktadır. O, bu konuda şunları söylemektedir:

Bir keresinde karım hastaydı; hemşire, aşçı ve uşak olmak zorunda kaldım. Farklı zamanlarda kitaplarımız toplatıldı ve yakıldı. Okullarımız kapatıldı ve öğretmenler bizimle münasebetleri olduğu gerekçesiyle yalnızlık ve açlığa mahkûm edildiler. Kapılarımız gözlendi. Evimize gelen ve gidenler papazlara ihbar edildi. Tekrar, tekrar ve tekrar bıkip usanmadan bizleri evlerimizden kovmaya çalıştılar. Schneider, kentin Rum mahallesinden sürüldü. Zulüm ve baskıların ardı arkası kesilmiyordu. En sadık dostlarımız bile evimize uğramaz oldular. Mesela bizimle İncil okuyan ve okuduklarını özümsemeye çalışan yakın dostlarımızdan biri sekiz aydır kapımızı çalmadı. En yakınımızdakiler bile bunu yaparsa kim bilir diğerleri ne yapmaz (Powers, 1841; s. 163).

Sürekli dile getirildiği üzere misyonerler öncelikle ruhban sınıfıyla mücadele etmek zorundaydılar. Schneider, cemaatin manevi anlamda aydınlanmasını teşvik etmek yerine ona karşı durmayı melankolizmle izah etmektedir. 1842 yılı itibariyle Bursa’da bir görev değişimi yaşanmış ve kente yeni bir Ermeni başpapaz atanmıştır. Papaz misyonerlerin yardımcılarında iki tanesini huzuruna çağırılmış ve Protestanlarla münasebetleri olduğu gerekçesiyle onları azarlamıştır. Başpapaz, konuklarının misyonerleri ziyaret etmemelerini zira onların Voltaire’i takip ettiklerini ve kâfir olduklarını söylemiştir. Misyonerlerin İngilizce öğrenmeleri kendilerini de kâfirliğe hazırlamaktan başka bir işe yaramayacaktır. Bütün bu suçlamalara karşılık konuklardan bir tanesi şunları söylemiştir:

Onlar hiçbir surette kâfir değiller. Onlarla altı yıldan beri irtibat halindeyim. Böylesine aşağılayıcı bir suçlamaya neden olabilecek hiçbir şeylerini görmedim. Aksine hepsi de İncil'in sadık takipçisidir. Nihai hedefleri akidelerini uygulayabilmek ve mümkün olabildiğince Tanrı rızası doğrultusunda bir hayat sürmektir. Aramızda bulunmalarının sebebi ise mezhebimizi ortadan kaldırmak değildir. Bizlere Hıristiyanlığın esaslarını ve Hz. İsa'nın öğretisini anlatmaktır. Kendi mezhep ve itikatlarını benimsememiz gibi bir amaçları yoktur. Fakat cemaat ve kilise olarak İsa ve havarilerinin talimatlarını anlayıp yerine getirmemiz için uğraş vermektedirler. İngilizce öğrenmenin tehlikeli olduğu hususuna gelince dini meseleleri ve ibadetleri bu derece akıcı ve güzel bir üslupla anlatan başka bir dil var mıdır? Yine Fen ve tekniğin hazinelerini gözler önüne seren yegâne lisan da İngilizcedir (Schneider, 1843; s. 321).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere misyonerler Ermeniler arasından kendilerine sadık taraftarlar bulmayı başarmışlardır. Bu önemlidir zira halk misyonerlere destek verdikçe doğal olarak din adamlarının güç ve nüfuzu da azalacaktır. Ne var ki başpapazın söyleyecekleri bu kadarla da sınırlı değildir. O, misyonerleri Meryem'in ebedi olarak bakire kaldığına, azizlerin şefaatine, İsa'nın göğe yükselişine inanmamakla suçlamaktadır. Aynı zamanda misyonerlere ait kitapların Ermeni okullarında kullanılmaması gerektiğini söylemektedir. Kendi namına onu önlem almaya iten bir diğer neden de şudur: "Aslında iki Amerikalı misyonerle görüşmeye niyetim vardı. Lakin ne onları ziyaret edebilirim ne de onlardan gelen talebi kabul edebilirim. Şayet onlarla yakınlaşırsam halk papazları bile Protestan olmuş demez mi? Böylesine bir münasebete cesaret etmem mümkün mü?" (Schneider, 1843; s. 321). Bu sözlerden de anlaşıldığı kadarıyla başpapaz halk arasındaki popüleritesine misyonerler ve faaliyetlerine karşı düşmanlık göstermekten daha fazla önem vermektedir.

Misyonerlere yönelik muhalefet sadece kent merkeziyle sınırlı değildir. Onlar tebliğ ve kitap satışı için ziyaret ettikleri köylerde de benzer sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardır. Burada da tepki daha çok din adamlarından gelmiştir. Köylerin birinde rahiplerin etkisiyle öylesine sert ve haşin bir müdahaleye maruz kalınmıştır ki dağıtılan yahut satılan kitaplar toplatılmış bunlardan bazıları yırtılmış ve sokaklara savrulmuş diğerleri ise yakılmıştır. Köydeki rahiplerden birisi Protestanlara teveccüh göstermektedir. Din adamı yaşananlar neticesinde sıkıntıya düşmüş ve Evangelik gerçekleri yayma konusunda ister istemez geri adım atmıştır. Onun ifadesiyle tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen nadiren de olsa birkaç kişiyle buluşulup İncil okumaya devam edilmektedir (Schneider, 1845a).

Schneider, 23 Ocak 1845 tarihli mektubunda civar köylerden birinde oturan bir rahip tarafından yazılan mektuptan bahsetmektedir. Mektup itiraz

ve muhalefetin boyut ve biçimlerini gözler önüne sermektedir. Mektupta şu satırlara yer verilmiştir:

Hakikat dostu birkaç arkadaşla birlikte başrahabin evine gittik. Amacımız orada İncil okumaktı. Yemeğe oturmadan önce Mark'tan bir bölüm okuduk. Ev sahibimiz birdenbire "Perhiz ne kadar nafil bir ibadet aynı zamanda azizlerden şefaathane ummak yahut atalarımızın buyruklarını hüküm telakki etmek de boşuna... Protestanlar da böyle söylemiyor mu?" Bunun üzerine biz ona dedik ki: "Kendisini Protestan addedip İncil okuyan ve vaaz edenler asla keşfettiklerini gerçek ve hakiki örnek olarak görmezler; Onlar sadece Tanrı namına İsa'nın tavsiye ve uygulamalarının takipçisidirler. Aynı zamanda İncil'de bulunmayan hiçbir sözü kendilerine düstur edinmezler." Rahibin cevabı gecikmemiştir: "O zaman kiliseleri kapatalım. İlahiler, tören ve ayinler, kilisede gerçekleştirilen uzun dualar... Demek ki bunların hepsi boş. İnsanlara atalarımızın ve bizlerin aynı zamanda da kilisenin cahil kaldığını, yoldan çıktığını ve bu adamların (Protestanlar) doğru yolu bulduklarını söyleyelim (Schneider, 1845b; s. 225).

Bu mektuptan da anlaşılacağı üzere yerli ruhban sınıfı ile misyonerler arasındaki çekişme esas itibariyle mezhepseldir ve iktidarı ele geçirme mücadelesidir. Çatışma fiili tecavüz kadar psikolojik bir boyutta da gerçekleşmektedir. Bunun farkında olan misyonerler ve taraftarları her fırsatta din adamlarının karşısına çıkıp doğru bildiklerini haykırma isteğindedirler. Ne var ki zulme ve baskıya uğrama korkusu onları dizginlemekte, cesaretlerini kırmaktadır.

Misyonerler Bursa'ya adım atar atmaz ruhban sınıfının tepkisiyle karşılaşmışlardır. Bursa'daki şiddetin dozajının diğer yerlerle mukayese edildiğinde daha hafif olduğu söylenebilir. Ancak yaşanan olumsuz hadiseler misyonerlerin faaliyetlerini ciddi oranda sekteye uğratmaktadır. Bu uzun soluklu bir süreçtir ve misyoner kayıtlarından elde edilen bilgilere göre Protestanlığın Bursa'daki on üçüncü yılında da değişen bir şey yoktur. Sürekli aforoz tehditlerine maruz kalan Evangelik Ermenilerden dördü isim isim lanetlenmiştir. Görünüşte bu kimselere hiçbir şiddet uygulanmamıştır; Hiçbirisi falakaya yatırılmamış yahut tutuklanmamıştır. Ancak aforoz koşullarını olabildiğince şiddetli ve olumsuz kılmak için her türlü yol denenmiştir. Bu tedbirler işe yaramış ve Evangelizm taraftarlarından geri adım atanlar olmuştur. Schneider, dindaşlarından bir tanesinin nüfuzlu akrabalarının etkisiyle adının lanetlenenler arasında yer almaması için tavizler verdiğini söylemektedir. Bir diğeri ise sözünden caymış ve lanetlenmekten kurtulmuştur (Schneider, 1846). Anlatılanlardan da anlaşıldığı kadariyle halk büyük bir korku içerisindeydi.

Protestanlığa iman edenlerin yaşadığı sıkıntılara 1846 tarihli teşkilat raporlarında da yer verilmiştir. Buna göre Evangelik Ermeniler, ulusal

kiliselerinin batıl itikatlarını kabul etmeme konusunda ısrarlıdırlar. Elbette ki bu reddedişin faturası ağır olmuştur. Bu kimseler aforoz da dâhil en şiddetli cezalara çarptırılmaktadır. Önceki raporlarda da zaman zaman aileden ihraç, tutukluluk, hapsedilme, mal kaybı, sürgün vb. zulüm faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Ama bunlar bireysel manada uygulanmış cezalandırmalardır. Bugün şahit olunan ise bir cemaatin toptan zulüm ve baskıya maruz kalmasıdır (ABCFM, 1846).

Bu rapor önemlidir. Zira Batılı devletlerin misyonerlik faaliyetlerine müdahalesi hususunda da ipuçları vermektedir. Raporda İsveç Bağımsız Kilisesinin Yahudilere yönelik misyon faaliyetlerinde bulunduğu değinilmektedir. Kilisenin önde gelenlerinden Allan, zulüm gören 15 ila 20 arasındaki Protestan'a kol kanat germektedir. Öte yandan dönemin İngiliz Sefiri Sir Stratford Canning'de Evangelizm taraftarlarına yönelik dini müsamahanın sağlanması konusunda her türlü mücadeleyi vermiştir. Raporda ifade edildiği kadarıyla: "Kendisi Türkiye'de dini müsamahanın sağlanması konusunda gerçek bir Hıristiyan gibi davranmış, akli, zekası ve tarafsız duruşuyla işlerin çığırından çıkmasının önüne geçmiştir." Aynı zamanda Prusya sefiri Le Coq, Amerikan ortaelçisi Carr ve onun yokluğunda maslahatgüzar Brown'da Canning'e sürekli destek çıkmışlardır (ABCFM, 1846).

Raporda Türk hükümetinin sadrazamı Reşit Paşa'yla alakalı da ilginç bilgiler yer almaktadır. Amerikalı misyonerler Reşit Paşa'nın İmparatorluğun ev münevver ve en liberal yöneticilerinden birisi olduğu kanaatindedir. Onun talimatıyla patrik İstanbul'daki tutukluları serbest bırakmak zorunda kalmıştır. Destek bu kadarla da sınırlı değildir. Paşanın talimatıyla zorla kapattırılan dükkânlar açılmıştır. Ayrıca patrik Trabzon ve Erzurum'da Protestanlara yönelik zulüm ve baskı faaliyetlerinde bulunanların tutuklanmalarına göz yummak zorunda kalmıştır. Daha da önemlisi Sadrazam efendinin Haziran ayında Erzurum'daki paşaya hitaben yazdığı mektup, Türkiye'de Protestan inancı taşıyanların himaye edilmesine dair kaleme alınan ilk İmparatorluk belgesi olarak tarihe geçmiştir (ABCFM, 1846).

Misyonerler bu dönemde kendi dertleriyle boğuşurken bir yandan da piskopos tarafından İstanbul'dan Anadolu'nun içlerine sürülen ve çareyi Bursa'ya sığınmakta bulan iki Evangelik Ermeni'yle uğraşmak zorunda kalmışlardır. Sığınmacılar Bursa'da güven içerisinde olacaklarını bilmektedirler. Schneider'ın ifadesiyle: "Varlıkları yerli dava arkadaşlarımızı güçlendirmiştir. Piskopos, onları başkentten uzaklaştırırken bir misyonerin kucacağına attığının farkında değildir. Düşmanın muhalefeti Tanrı yolunda olanlar için hayırlı neticeler üretebilmektedir" (Schneider, 1846, s. 268-269).

Misyoner kayıtlarından edinilen bilgilere göre Evangelik Ermenilere yönelik zulüm ve baskı faaliyetleri 1856 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihte yayınlanan bir belgede Türk hükümetinin boyunduruğu altındaki tüm cemaatler için dini özgürlüğün güvence altına alınacağına dair pek çok işaret bulunduğu değerlendirilmiştir (ABCFM, 1856). Her ne kadar ilerleyen yıllarda da zaman zaman sıkıntılara maruz kalınmışsa da Ermeni ruhban sınıfının sistemli zulüm faaliyetleri bu tarih itibarıyla sona ermiştir.

SONUÇ

1834 yılı itibarıyla kurulan Bursa istasyonunda faaliyet gösteren misyonerlerin hedefi Ermeni ve Rumlar arasından yandaşlar kazanmaktır. Misyonerler bu uğurda mücadele verirken en büyük tepki yerli ruhban sınıfından yani Ermeni ve Rum din adamlarından gelmiştir. Papaz ve rahipler misyonerleri engellemek ve onları yollarından döndürmek için her türlü çareye başvurmuşlardır. Misyonerlere ait kitap ve broşürler toplatılmış, okullar kapatılmış, aforoz uygulanmış ve fiili darpta bulunulmuştur. Kaynaklardan tespit edildiği kadarıyla ruhban sınıfı tarafından misyonerlere yönelik uygulanan baskı faaliyetleri yaklaşık yirmi beş yıl sürmüştür. Bu tarihten sonraki dönemlerde de benzer sıkıntılar yaşanmışsa da sistemli baskı faaliyetlerinin nihayete erdiği tarih 1860 yılı başlarıdır.

Aslında olaylar misyonerler açısından değerlendirildiğinde tam bir ironi söz konusudur. Onlar tepki ve baskıyı Müslüman nüfus ve Türk yetkililerden beklerken tersi bir durum söz konusu olmuştur. İtirazlar Rum ve Ermeni ruhban sınıfından gelmiştir. Her iki taraf da karar mercii olarak Türk yetkililere yönelmiş ve adaleti tesis etmeleri için onlardan aman dilemiştir. Aslında tahmin edilenin aksine bir sonuçla karşı karşıya kalınmış ve resmi görevliler tercihlerini ağırlıklı olarak misyonerlerden yana kullanmışlardır. Ancak bu husus çalışmanın kapsamına giren yaklaşık otuz yıllık süreç için geçerlidir. Her ne kadar bu çalışmanın konusu olmasa da ilerleyen yıllarda tersi bir durumun söz konusu olduğuna dair örnekler vardır.

Sonuç itibarıyla misyonerlik faaliyetleri Osmanlı coğrafyasının kangreni gibidir. Amerika gibi uzak bir diyardan gelip Anadolu topraklarında Protestanlığı yayma mücadelesi veren misyonerlerin mücadelesi her yönüyle titizlikle ele alınmalıdır. Bu sadece tarihsel bir mesele değil, sosyolojik ve psiko-sosyal boyutları olan bir hadisedir. Bu çalışmada mikro düzeyde Bursa ve civar köylerde misyonerlere yönelik zulüm ve baskı faaliyetlerinin kaynağını bizzat misyoner belgelerine dayalı olarak inceleme gayesi güdülmüştür.

KAYNAKLAR

- American Board Commission (1834). Instruction and Departure of Missionaries. *Missionary Herald*, 30, 73.
- American Board Commission (1835). Broosa. *Missionary Herald*, 31, 5-6.
- American Board Commission (1836). Broosa. *Missionary Herald*, 32, 7.
- American Board Commission (1841). Mission to Turkey-Broosa. *Reports of the American Board*, 32, 94-95.
- American Board Commission (1846). Armenians-Persecution and It's Results. *Reports of the American Board*, 37, 95-97.
- American Board Commission (1856). Survey of the Missions of the Board. *Missionary Herald*, 52, 4-5.
- American Board Commission (1908). *Condensed Sketch of the Missions of the American Board in Asiatic Turkey*. (1.b.). Boston: American Board Press.
- Aydın M. (2006). Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Dergisi (OTAM)*, 19, 79-122.
- Bartlett S.C. (1972). *Historical Sketches of the Missions of the American Board*. (1.b.). New York: Arno Press.
- Good J. I. (t.y.). *Life of Rev. Benjamin Schneider, D.D., at Broosa and Aintab, Turkey 1834-1877*. (1.b.). Philadelphia: American Board Press.
- Goodell W. (1833). Constantinople-Journal of Mr. Goodell. *Missionary Herald*, 29, 153-156.
- Hamlin C. (1855). Demirdesh. *Missionary Herald*, 51, 331.
- Köprülü O. (1987). Türk Amerikan Münasebetleri. *Belleten*, 51 (200), 927-947.
- Powers Philander O. (1838). Indifference to Education. *Missionary Herald*, 34, 61-62.
- Powers Philander O. (1838). Ecclesiastical Jealousy. *Missionary Herald*, 34, 62-63.
- Powers Philander O. (1840). Ecclesiastical Opposition and Jealousy abating. *Missionary Herald*, 36, 56-58.
- Powers Philander O. (1840). Embarrassments in the Way of Labor. *Missionary Herald*, 36, 351-353.
- Powers Philander O. (1841). Effects of Ecclesiastical Opposition. *Missionary Herald*, 37, 162-164.
- Richardson S. (1868). Report of Broosa Station. *P.A.B.C.F.M.*, 1-19.

- Schneider B. (1835). Letter from Mr. Schneider dated at Broosa, Aug. 5, 1834. *Missionary Herald*, 31, 97-98.
- Schneider B. (1835). Arrival and Commencement of Missionary Labors. *Missionary Herald*, 31, 98.
- Schneider B. (1835). Extracts from the Journal of Mr. Schneider. *Missionary Herald*, 31, 301-305.
- Schneider B. (1837). Opposition of Patriarch and Bishops to the Schools . *Missionary Herald*, 33, 152-153.
- Schneider B. (1837). Letter from Mr. Schneider, dated at Broosa, Aug. 5. 1836. *Missionary Herald*, 33,153.
- Schneider B. (1837). Letters from the Greek Bishop and Patriarch. *Missionary Herald*, 33, 396-397.
- Schneider B. (1837). Extracts from the Journal of Mr. Schneider. *Missionary Herald*, 33, 397-398.
- Schneider B. (1838). Importance of Prayer for the Success of Missions, Arising from the Obstacles to be Encountered. *Missionary Herald*, 34, 89-92.
- Schneider B. (1838). Less Opposition from Ecclesiastics. *Missionary Herald*, 34, 468-469.
- Schneider B. (1839). Opposition-Spread of Knowledge. *Missionary Herald*, 35, 177-178.
- Schneider B. (1839). Violent Oppositions of Ecclesiastics. *Missionary Herald*, 35, 405-406.
- Schneider B. (1839). Translations. *Missionary Herald*, 35, 406.
- Schneider B. (1839). Letter from Mr. Schneider, dated at Broosa, May, 17, 1839. *Missionary Herald*, 35, 406-407.
- Schneider B. (1841). Letter from Mr. Schneider, dated at Broosa, Sep. 27, 1840. *Missionary Herald*, 37, 162-164.
- Schneider B. (1841). Effects of Ecclesiastical Opposition. *Missionary Herald*, 37, 163-164.
- Schneider B. (1843). Opposition of the Bishop. *Missionary Herald*, 39, 321.
- Schneider B. (1845). Light and Shade. *Missionary Herald*, 41, 222-223.
- Schneider B. (1845). Letter from Mr. Schneider, dated at Broosa, Jan., 23, 1845. *Missionary Herald*, 41, 224-225.
- Schneider B. (1846). The Persecution of Broosa. *Missionary Herald*, 42, 268-269.
- Schneider B. (1847). Letter from Mr. Schneider, dated at Broosa, July 4, 1847. *Missionary Herald*, 43, 358.
- Strong W. E. (1910). *The Story of the American Board*. (1.b.). Boston: The Pilgrim Press.